

El Pla Especial del Centre Històric de Besalú

Pla Especial de Besalú: planta general de propostes.

JOAN ALBESA i PONCET

El Pla Especial de Protecció i Desenvolupament del Centre Històric de la Vila de Besalú es redacta com a conseqüència de les previsions que figuraven a les Normes Subsidiàries del terme municipal quant delimitaven un àrea de desenvolupament per a aquest sector del sòl urbà.

Aquesta voluntat del planejament municipal era motivada per la voluntat de conservació de l'estructura urbana i de les característiques arquitectòniques del conjunt i de les seves edificacions, així com per la voluntat de mantenir el caràcter de centre funcional de la Vila Vella respecte a la resta del municipi i, fins i tot, de la rodalia. A aquests aspectes caldria adjuntar-hi la necessitat de dotar-se d'uns mecanismes normatius clars que regulessin l'actuació dels particulars sobre el patrimoni privat i dels organismes públics sobre el seu propi patrimoni, a la vegada que definissin els criteris d'intervenció sobre els espais públics i sobre els entorns del Centre Històric.

Un darrer aspecte a afegir a aquest bloc de voluntats es refereix a l'interès per dotar la declaració de Conjunt Històric Artístic, efectuada els anys 60, d'una base documental suficient per avalar aquesta declaració i per definir les característiques del mateix conjunt.

És amb aquests antecedents que s'inicia el procés de redacció del Pla Especial, fruit d'un conveni de col·laboració entre la Direcció General del Patrimoni Artístic de la Generalitat, que s'encarrega de la redacció del Pla, i l'Ajuntament de Besalú, que es fa càrrec de la tramitació de la figura urbanística.

Els objectius generals del planejament

Els objectius generals a partir dels quals es desenvolupa el procés de

redacció del planejament, i que queden formulats en l'Avanç de Pla, contempen les vies generals d'actuació següents:

–Proposta de les mesures encaminades al manteniment d'una important població estable en el Centre Històric, que permeti aconseguir una intensitat pròpia de vida i relacions urbanes. En aquest sentit, es proposarien les actuacions dirigides a aconseguir una millora en la qualitat de vida urbana i en la qualitat dels propis habitatges.

–Actuacions dirigides a mantenir el caràcter de vertader centre urbà, respecte a la resta del municipi, així com respecte a la rodalia. És en aquest sentit que s'estudien les possibles ubicacions dels equipaments que es requereixin, tenint en compte les característiques pròpies del Centre Històric, dels edificis i els nivells d'accessibilitat possibles.

–Establiment dels mecanismes de protecció i de preservació de les característiques urbanes i tipològiques dels edificis i indrets del Centre Històric. En aquest sentit, es defineixen els edificis, indrets i elements urbans i arquitectònics necessitats d'una especial protecció, detallant la documentació precisa per a la catalogació o declaració, segons procedeixi, i proposant les possibles intervencions a efectuar-hi.

És a partir d'aquests objectius generals, i considerant l'existència prèvia d'un planejament que defineix ja els conceptes urbanístics més generals aplicables a aquest sector, quan es defineix l'enfoc del Pla Especial com un pla d'intervenció en l'arquitectura de la ciutat, en els seus diferents elements, agafats aïlladament o agrupats en carrers o places, o en tot el conjunt del Centre Històric. Aquesta proposta d'intervenció s'efectua a dos nivells:

–Sobre el volum edificat: a partir de la formulació de propostes volumètriques i de propostes normatives, considerant especialment el tractament de les façanes quant a caracteritzadores

dels diferents espais urbans, i de manera prioritària en els edificis situats en carrers, places i espais singulars, considerant la globalitat de l'edifici en aquells que, pel seu propi interès, revesteixen aquest caràcter singular.

–Sobre el teixit urbà: a partir de les propostes de disseny dels espais públics, carrers i places, i dels límits físics del propi Centre Històric.

Amb aquest enfoc es posa de manifest que el Pla Especial, no actua, pròpiament, com un Pla de Rehabilitació amb intervenció directa sobre el parc d'habitatges. Aquesta línia d'actuació seria, en tot cas, una conseqüència del desenvolupament del mateix Pla, requerint un procés complementari que, d'una o altra manera, hauria de seguir el present Pla Especial.

Les bases de la informació

En iniciar el procés de redacció del Pla Especial no es disposava d'una informació sistematitzada que permetés de treballar a partir d'unes bases de coneixement suficients de la realitat, física i de la població del Centre Històric. Existeixen, això sí, un nombre important d'estudis sectorials que, d'una o altra manera, calia incorporar al procés de planejament.

És així que el pas inicial a formular consistia en l'obtenció d'unes bases d'informació suficients per al treball posterior i per a la definició de les propostes d'actuació. Aquesta informació va elaborar-se a partir dels quatre blocs d'estudi següents:

–El coneixement de l'estructura urbana i de l'edificació existent, a partir de la confecció del plànol topogràfic i de l'anàlisi topogràfica exhaustiva de les edificacions més característiques del Centre Històric, completada amb l'anàlisi de les façanes en els carrers i places. Aquesta informació, acompanyada d'uns primers nivells de valoració sobre l'estat de les edificacions, permet una aproximació a la situació del parc immobiliari, base per a un posterior desenvolupament del Pla

J. ALBESA

Besalú

Especial en la temàtica concreta de la rehabilitació.

—L'estudi de les dotacions i equipaments del Centre Històric, tant dels existents en l'actualitat com dels que es preveuen a les Normes Subsidiàries; l'estudi dels espais lliures, amb les diferents característiques derivades de la seva situació, i l'estudi dels serveis urbanístics, suport indispensable per a l'activitat urbana.

—L'estudi de les característiques socio-econòmiques i demogràfiques de la població que viu en el Centre Històric i en relació a la resta del municipi, a través de l'enquesta efectuada a la pràctica totalitat dels seus habitants, permet un coneixement de l'estructura de la població, de la seva composició i origen, dels sectors productius... D'altra banda, l'estudi es complementa amb una valoració, també a través de l'enquesta, dels comportaments i les preferències dels veïns del Centre Històric en relació al seu hàbitat.

—El coneixement de la formació de la vila i de la seva evolució històrica, des de les primeres referències documentals fins l'actualitat és un element imprescindible per entendre l'estructura urbana, la disposició dels diferents espais urbans i dels propis edificis més característics; d'altra banda, l'estudi històric incorpora la base documental per a la catalogació dels diferents edificis.

El mètode de treball utilitzat ha estat diferent en funció de les característiques

de les diferents blocs d'estudi. Les enquestes han permès obtenir les dades per a la formulació de les diferents parts de l'estudi socio-econòmic-demogràfic i, a la vegada, per efectuar una primera aproximació a l'estat de les edificacions. L'aixecament sistemàtic dels plànols de les edificacions singulars n'ha permès la completa descripció tipològica, de la mateixa manera que l'aixecament dels plànols de les diverses façanes permet de conèixer-ne les característiques més destacables en els diferents carrers i places. Finalment, la recerca històrica, basada en l'estudi de les fonts documentals existents i, de manera especial, en els cadastres de 1732 i 1893, ha permès una aproximació al procés d'evolució de la vila de Besalú, lligat als esdeveniments històrics al llarg dels quasi bé deu segles que s'hi contemplen.

L'Avanç de Pla

Una vegada elaborada la documentació informativa, dintre els quatre blocs d'estudi ressenyats, s'ha procedit a la anàlisi i a la formulació de les propostes d'intervenció en els dos nivells globals ja indicats: sobre el teixit urbà i sobre el volum edificat. Aquest procés és el que ha conformat la documentació de l'Avanç de Pla, incorporat també unes propostes de gestió de cara a l'aplicació de les determinacions del planejament.

Pel que fa al teixit urbà, el procés d'anàlisi s'ha basat en la definició d'unes àrees singulars que actuen com a focus d'interès i de les quals s'accedeix a través d'uns circuits que,

a la vegada, permeten la seva interconnexió. És a partir d'aquests dos elements, recorreguts i focus d'atracció, des d'on s'efectua l'anàlisi i des d'on es formulen les propostes d'actuació. Aquest procés es completa amb la valoració dels espais-frontera del Centre Històric, entesos com els entorns, més o menys immediats i els seus propis límits físics.

Les propostes d'actuació que resulten d'aquest procés s'han estructurat en quatre aspectes concrets:

—El sistema viari, entès com a suport de l'activitat, per a resoldre el conflicte generat per la circulació rodada i la seva interferència amb el trànsit de vianants i la pròpia desvirtuació de la imatge dels diferents espais urbans. Es formula una proposta global de reordenació del trànsit rodat i de previsió de les àrees d'aparcament, tant a l'interior del Centre Històric com a l'exterior.

—L'equipament, com a definidor del caràcter de centre de serveis; es defineix una proposta global d'usos per als diferents equipaments, tant els existents en l'actualitat com els previstos en el planejament.

—Els espais lliures, formulant una proposta d'estructuració dels diferents espais, en funció del seu caràcter i possibilitats d'ús. Es determinen les propostes genèriques d'ordenació d'aquests espais.

—Finalment, pel que fa als serveis urbanístics, es defineixen les actuacions generals que, d'una o altra manera, afecten el Centre Històric (col·lector del Fluvià, estacions transformadores,...), així com els criteris per a les diferents actuacions urbanitzades.

Façana sobre el Fluvià: preservació de les característiques tipològiques dels edificis i indrets del Centre Històric.

dores, de renovació dels serveis existents o per a la primera implantació dels mateixos serveis.

Respecte a la intervenció sobre el volum edificat, l'Avanç de Pla efectua una delimitació prèvia de les zones de protecció i de la zona de respecte; la primera es correspon amb el conjunt declarat i la segona amb l'entorn immediat. Per la primera es defineixen les àrees de remodelació i/o de nova construcció i els nivells de protecció.

Es determinen quatre àrees de remodelació urbana, dues d'elles dins una proposta global de tractament en els espais-fronters i les altres dues a l'interior del nucli. Aquestes actuacions comportaran un procés complex de substitució de les edificacions i d'enderrocament que obligarà l'adopció de mecanismes de gestió adequats. En tots els casos es pretén una redefinició de les característiques urbanes i edificatòries, que no es consideren adequades en la seva formulació actual.

Pel que fa als nivells de protecció de les edificacions del Centre Històric, es proposen quatre categories: la protecció total, per als edificis o elements d'interès singulars o d'elevat interès arquitectònic; en aquests edificis es permetran les actuacions de consolidació i restauració, així com les de rehabilitació sempre que es mantinguin les característiques i valors propis de l'edifici. S'assenyala un segon nivell de protecció, la protecció específica, per als edificis situats en els sectors més antics de Besalú i remarcables en el seu conjunt; en aquests edificis es permetran les actuacions

de reutilització i rehabilitació. En un tercer nivell se situen els edificis de protecció global, que n'afecta l'envoltant volumètrica i, especialment les façanes; en aquests edificis s'admetran les diferents actuacions, però es limitarà l'enderrocament a casos excepcionals. Finalment, s'assenyalen els edificis en contrast amb l'ambient i que hauran d'ésser objecte de remodelació o d'enderrocament total o parcial.

La formulació definitiva

El procés de tramitació del Pla Especial es troba actualment en la fase d'exposició dels criteris i objectius generals prevista a l'article 125 del Reglament de Planejament. Paral·lelament al tràmit d'exposició pública s'han mantingut diverses reunions sectorials i amb els veïns dels diferents carrers per tal d'explicar les diferents propostes que es formulaven en l'Avanç presentat i per tal de recollir els suggeriments que poguessin presentar-se. Una vegada acabat aquest període, el Pla Especial entrarà en la formulació definitiva.

L'etapa final del Pla Especial contemplarà els aspectes següents:

–La relació de les diferents actuacions a efectuar en el teixit urbà i la proposta de disseny dels elements i espais urbans, en les diferents categories, i per a les diferents propostes d'intervenció: les àrees de remodelació, els espais lliures,...

–El programa d'actuació de les diferents actuacions, a partir de la definició d'un esquema de prioritats.

–La valoració econòmica indicativa de les diferents actuacions, així com les propostes de finançament.

–La regulació normativa de les actuacions de l'administració i dels particulars en llurs intervencions respectives en les edificacions del Centre Històric.

–Les propostes i alternatives de gestió, dirigides a l'assessorament i seguiment de les actuacions dels particulars, en els aspectes tècnics, de gestió i d'accés a les ajudes establertes, a l'establiment dels mecanismes d'actuació i coordinació amb els organismes tutelars (la Direcció General del Patrimoni), a l'establiment dels programes coordinats dels organismes de l'administració amb intervenció inversora en el patrimoni.

Besalú

T.A.F.

Vista aèria sobre el Prat de Sant Pere: l'estructura urbana del cadastre de 1893 es conserva pràcticament fins l'any 1950.

L'evolució històrica de la vila

Per les dades documentals no es poden determinar amb exactitud les característiques del Besalú comtal, si bé l'estudi de la topografia, les vies de comunicació, el traçat dels carrers, les notícies de les esglésies i fortificacions, permeten efectuar-ne una aproximació.

La topografia singular, amb el turó de Santa Maria i l'esplanada de l'entorn i de la Plaça Major, així com els rius Fluvià, Capellada i Ganganell i el Turó del Torrell, configuren de molt antic aquest lloc com a cruïlla de les vies de comunicació que enllaçaven la Muntanya amb Empúries i Girona, tal com ho demostra el traçat de les vies romanes. Sobre aquesta estructura bàsica, el castell i les esglésies varen afegir una sèrie d'elements nous que varen configurar l'organització del Besalú comtal.

Els orígens de Besalú ens porten a la fortalesa entre dos rius, situada al turó de Santa Maria, de la qual es tenen notícies ja a l'any 966. L'espla-

nada sota el castell, limitada pel turó de Torrell i els rius Ganganell i Fluvià, va ser ocupada abans de l'any 1000 per tres esglésies i els seus dominis. Al nord, sota el turó de Torrell, l'església de "Sancti Genesi et Sancti Michaelis sitam infra muros castrí Bisulduni", seu de la canònica secular de l'orde de Sant Agustí (988). Al centre, l'església de "Sancti Vicentii quae sita est in suburbio Busulduni" (977). A migdia, prop del Fluvià, i a l'altra banda del Ganganell, l'església de Sant Pere de Besalú, fundada pel comte-bisbe Miró l'any 977. Les esglésies amb les seves dependències, clausura i cementiri, els seus accessos i camins de comunicació, i el règim jurídic de les seves possessions, varen ser els elements que determinaren l'assentament de les edificacions de Besalú.

Ens trobem ací amb una estructura urbana incipient amb diversos centres d'interès, amb una xarxa de camins clarament definida, a nivell general i a

nivell de comunicació amb els nuclis veïns de Palera, Beuda, Sant Ferriol...

L'estructura urbana

Per entendre l'estructura urbana cal referir-se al primer recinte emmurallat que començaria al Portal de Rocafort, punt d'unió amb el recinte vell del Castell, fins al Portal de Pont i, seguint la vora del riu, fins arribar al Portalet. Encara que les dades documentals no permeten de concretar el traçat de la muralla de ponent, diverses referències fan suposar una disposició seguint el traçat del Ganganell. En l'entrega amb el carrer Vila-robau estaria situada la "Porta Aquària" o Portal de Portaguera; seguiria la muralla paral·lela al carrer Vila-robau fins arribar al portal Nou, coincidint amb el portal de Belloc, on empalmaria amb els murs vells.

D'aquesta manera, el Besalú del segle XII estaria tancat per aquest ample recinte emmurallat, que inclou-

ria el call jueu, la plaça de Sant Vicenç, deixant fora el recinte Belloc i Torrell, així com Sant Pere.

Fins aquí s'ha descrit el que podria considerar-se les etapes de formació de Besalú; el període de consolidació correspondria als segles XIII i XIV en què, superada l'etapa comtal, la nova personalitat de Besalú es va configurant. Jaume I organitza la Universitat i dóna una estructura al call jueu; la Cort i les Notaries de Besalú són el centre administratiu de la contrada, els jueus recolzen financerament l'activitat comercial i el mercat, i l'estructura productiva es fa cada vegada més complexa amb l'aparició de nous oficis.

La importància estratègica de la vila, dotada ja de castell i de recinte emmurallat, la fa Caserna Reial i punt fort contra els francesos.

L'expansió demogràfica de Besalú, lluny dels grans creixements d'algunes ciutats industrials o comercials, manté un desenvolupament controlat i constant al llarg de més d'un segle, que permet de configurar els principals espais urbans i bastir els edificis civils més representatius, arribant a unes dimensions molt similars a les actuals.

El constant creixement de la població produí un procés de densificació típic dels nuclis urbans emmurallats, basat en la subdivisió de finques i en l'ocupació dels espais lliures i patis dels edificis.

Propietats relativament grans, situades a Vila-robau, la Força o Sant Martí de Capellada, són segregades pels seus propietaris o hereus i es venen per separat. Successives vendes assenyalen la rectificació d'afrontacions per adoptar la primitiva parcel·lació d'origen rural a l'estructura urbana. Les segregacions arriben a afectar els mateixos edificis, es venen patis i trossos de cases, els murs dels edificis esdevenen afrontacions i es fa constatar, en alguns casos, el dret a carregar. Cases noves es construeixen, en part, sobre edificacions anteriors aprofitant els seus murs que seran afrontacions de la finca colindant; l'any 1322 es parla d'una paret mitgera a les afrontacions d'una casa a Vila-robau i aquesta figura es repeteix en altres carrers de Besalú.

Encara que el procés està en els seus inicis, podem considerar que ens trobem amb una parcel·lació urbana, pròpia d'un nucli urbà consolidat.

El nou recinte de muralla

La vila de Besalú, als voltants de 1385, tenia una extensió igual o superior a l'actual. A l'estructura inicial creada pels elements de Besalú s'afegeixen nous elements com la Sinagoga, la Plaça Major i el carrer Ganganell, que ocupen els espais lliures i modifi-

quen les relacions entre els nuclis anteriors i completen l'estructura.

Correspon a aquesta època la formació del nou recinte de muralla, la primera referència del qual és de l'any 1363, en què el rei Pere IV ordena la reparació dels murs de la vila i la construcció dels nous murs.

Per les restes arquitectòniques pot establir-se el seu traçat, el qual seria a través del carrer dels molins (actual carrer de la Font) fins arribar a la pujada del Firal, el qual seguiria fins a la porta Portaguera o del Ganganell. L'obertura de la carretera d'Olot a Figueres deuria suposar la desaparició del mur de tramuntana.

El llarg període que va de finals del s. XIV fins a començaments del XVIII comporta un conjunt de trasbals per a la vila de Besalú, que trenquen l'estructura que hauria permès el seu creixement continuat durant 500 anys i convertixen l'antiga capital del comtat en un poble agrícola. L'enumeració dels fets és prou significativa: desaparició de la comunitat jueva, conflicte i guerres dels remences, en què Besalú jugà un paper clau, catàstrofes naturals (terratrèmols, pesta i aiguats). Tot aquest procés comportà per a Besalú l'inici d'una etapa de davallada; la població de mitjan segle XVI era molt semblant a la del segle XIV, mentre que poblacions com Olot o Banyoles, s'havien multiplicat per cinc.

Les guerres amb França, de finals del XVII, situaren Besalú en un dels punts més baixos de la seva història; la vila és ocupada successivament els anys 1673, 1676 i 1689. La pau de 1697 suposà una pausa, però la mort de Carles II a l'any 1700, i l'arribada de Felip V comportà el començament d'un nou període d'instabilitat del qual Besalú en sortirà totalment arruïnada. El cadastre de 1714 demostra que Besalú era un claper de ruïnes.

El període que s'inicia amb el segle XVIII i fins a finals del XIX representa en general un moment de forta expansió demogràfica basada, essencialment, en el redreçament de l'agricultura. Besalú experimenta també els efectes d'aquest creixement, que li suposa una renovació quasi total dels seus edificis, que defineixen un Besalú nou.

Malgrat tot, el retrocés iniciat en altres aspectes continua i Besalú perd la seva importància administrativa arran del Decret de Nova Planta, i deixa de ser seu de l'administració de justícia.

El cadastre de 1732

El document més complet de què hom disposa per conèixer l'estructura urbana de Besalú en aquesta època és el cadastre de 1732, on es relacionen 179 finques i se'n detalla la situació,

el propietari, el valor, el nombre de cambres i les afrontacions.

Un examen detallat del cadastre permet de descobrir que la majoria dels edificis es trobaven a l'interior del recinte emmurallat, els horts eren escassos i els edificis ocupaven la pràctica totalitat dels carrers; les cases ermes o ruïnoses suposaven al voltant de la tercera part dels edificis de la vila. Els barris en pitjor estat serien els de Vila-robau, Sant Vicenç, Ganganell, l'antic Call jueu i els entorns de la muralla. Altrament, el Prat de Sant Pere i la Plaça Major conservarien la pràctica totalitat dels edificis i serien el nucli més viu de la població.

Els barris de Torrell i Capellada, que havien sofert importants destruccions en èpoques anteriors, no estarien reedificats i no apareixen en el cadastre.

El segle XIX comporta per a Besalú una sèrie de transformacions que modifiquen notablement l'estructura urbana. D'una banda, una vegada acabades les guerres carlines, els murs perden definitivament la seva importància i, en pocs anys, han desaparegut, enderrocats o absorbits per les edificacions; alliberada de les muralles, es produeix l'expansió de la vila al llarg dels camins perimetrals que es van convertint en nous carrers.

Durant la Guerra de la Independència, els francesos programen l'eix Figueres-Olot, que passava per Besalú, sense travessar la població. Aquesta idea es comença a materialitzar l'any 1861 i suposa la definitiva desaparició dels barris del Torrell i pont de Vila-robau, generant al seu entorn un nou barri.

A l'interior del recinte urbà continuà el procés de densificació i reforma iniciat al segle XVIII. Els edificis creixen en alçada i ocupen els pocs espais lliures que resten. Solament les necessitats de la circulació, cada vegada més important, de la carretera d'Olot farà que alguns carrers s'eixamplin i donin lloc a nombroses alineacions trencades.

El cadastre de 1893 ens presenta una imatge de Besalú amb el recinte interior totalment edificat, amb els barris nous consolidats per l'edificació i els voltants de les muralles ocupats per nombroses edificacions. Aquesta estructura es conservarà, pràcticament, fins l'any 1950, amb la construcció dels nous barris a l'exterior de la vila, els quals obren una nova etapa deslligada ja del perímetre històric de Besalú.

FONT

Pla Especial del Centre Històric de Besalú (Estudi Històric, elaborat per F.J. Mir del Pozo, arquitecte).

